

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК

4

ДОДАТОК

Засновано в 2011 р.
Виходить один раз на два роки

КИЇВ • 2017

Термінологічний вісник: Збірник наукових праць / Відп. ред. Л. В. Туровська. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2017. – Вип. 4. Додаток. – 14 с.

Додаток містить авторський варіант статті проф. М. Д. Гінзбурга, який заміняє собою варіант зі сторонніми вставками, що його надруковано на с. 71-79 «Термінологічного вісника», випуск 4 (К. : Інститут української мови НАН України, 2017).

Для мовознавців, фахівців різних галузей знань, аспірантів, докторантів, викладачів, студентів вищих навчальних закладів.

Терминологический вестник: Сборник научных трудов / Отв. ред. Л. В. Туровская. – К. : Институт украинского языка НАНУ, 2017. – Вып. 4. Приложение. – 14 с.

Приложение содержит авторский вариант статьи проф. М. Д. Гинзбурга, который заменяет собой вариант с посторонними вставками, напечатанный на с. 71-79 «Терминологического вестника», выпуск 4 (К. : Институт украинского языка НАН Украины, 2017).

Для языковедов, специалистов различных областей знаний, аспирантов, докторантов, преподавателей, студентов высших учебных заведений.

Terminolohichnyi Visnyk: Collected papers / L. V. Turovska (managing editor). – К. : ІУМ НАНУ, 2017. – Vol. 4. Annex. – 14 p.

The annex contains the author's version of the article by prof. M. D. Ginzburg. The version with foreign inserts printed on p. 71-79 "Terminolohichnyi Visnyk", volume 4 (К. : ІУМ НАНУ, 2017) is superseded by this annex.

It is recommended for linguists, specialists in different fields of knowledge, postgraduates, doctoral students, lecturers, students of higher educational institutions.

Редакційна колегія

Відповідальний редактор:
кандидат філологічних наук *Л. В. ТУРОВСЬКА*
Відповідальний секретар:
кандидат філологічних наук *Л. А. ХАЛІНОВСЬКА*

доктор філологічних наук, професор *П. Ю. Гриценко* (голова редколегії); академік, віце-президент НАНУ, доктор фізико-математичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України *А. Г. Наумовець*; член-кореспондент НАНУ, доктор філологічних наук, професор *В. В. Німчук*; член-кореспондент НАНУ, доктор філологічних наук, професор *С. Я. Єрмоленко*; доктор філологічних наук, професор *К. Г. Городенська*; доктор філологічних наук, професор *Є. А. Карпівська*; доктор філологічних наук, професор *І. М. Кочан*; доктор філологічних наук, професор *С. В. Гриньов-Гриневич*; доктор філологічних наук, професор *С. О. Соколова*; доктор філологічних наук, професор *В. М. Брицин*; доктор технічних наук, професор *Б. Є. Рицар*; кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник *І. А. Казимирова*; кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник *Н. О. Яценко*.

Коректори: *Ю. А. Чернобров, О. І. Васецька.*

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор *Н. П. Шумарова*,
кандидат філологічних наук *Г. М. Сюта*

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 11.04.2013 р.

(серія КВ № 19881-9681 ПР), видане Міністерством юстиції України

Внесено до Переліку наукових фахових видань України як друковане періодичне видання, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук (витяг з наказу Міністерства освіти і науки України від 06.11.2014 №1279)

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту української мови НАНУ (Протокол № 3 від 23 березня 2017 р.)

Адреса редакції: 01001, Київ, 1, вул. М. Грушевського, 4,
т. 279-18-85, факс 279-56-19
e-mail: terminology.conf@gmail.com

Шановні колеги!

У “Термінологічному віснику” (Вип. 4) через недогляд редколегії вміщено варіант статті проф. М. Д. Гінзбурга зі сторонніми вставками.

Перепрошуємо за прикру помилку.

У цьому додатку подаємо авторський варіант статті проф. М. Д. Гінзбурга, який заміняє собою той варіант, що його надруковано на с. 71-79 «Термінологічного вісника», випуск 4 (К. : Інститут української мови НАН України, 2017).

Редколегія не поділяє поглядів Автора щодо доцільності використання новотвору *ся-дієслова*.

УДК 001.4:81'366.57

М. Д. ГІНЗБУРГ
(Харків, Україна)

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВЖИВАННЯ СЯ-ДІЄСЛІВ В УКРАЇНСЬКИХ ФАХОВИХ ТЕКСТАХ

Проаналізовано терміни та дефініції основних понять, потрібних для викладання правил уживання *ся*-дієслів, і запропоновано чіткий критерій, що дає змогу однозначно відрізнити питомі, властиві українській мові зворотні та безособові конструкції із *ся*-дієсловами від невластивих, накиннутих.

Ключові слова: процес, дія, *ся*-дієслово, перехідність / неперехідність, зворотність, безособовість, суб'єкт, об'єкт.

Інтеграція України в європейській економічний та правовий простір вимагає найближчими роками розробити й ухвалити тисячі стандартів та інших нормативних документів (НД), ідентичних європейським. Перш ніж починати таку складну і велику роботу, треба сформулювати та ухвалити чіткі й однозначні правила викладання цих документів, які б повністю відповідали нормам сучасної української мови. Одним із проблемних питань є правила вживання дієслів з афіксом *-ся* (далі – *ся*-дієслів), що за даними І. В. Козленко [13, с. 56] становлять приблизно третину від загальної кількості всіх українських дієслів.

Сутність проблеми з цими дієсловами полягає в тому, що кожен розробник НД, як образно каже О. А. Сербенська, “має свою ‘картотеку’ готових блоків, звідки бере їх переважно механічно” [25, с. 20]. Проте ці блоки часто-густо побудовані не за українськими, а за російськими мовними нормами, бо “першою професійною мовою для більшості українців була мова російська, тому в діловій сфері ще досі чути ‘російський акцент’. Це стосується й мовних одиниць лексичного рівня, і різноманітних синтаксичних конструкцій” [19, с. 3]. А російська мова широко вживає *ся*-дієслів у пасивних конструкціях, тоді як, на думку І. Р. Вихованця, “у сучасній українській мові, на противагу російській, майже відсутній середній компонент – пасивні дієслівні форми з постфіксом *-ся* на позначення теперішнього та інших значень часу, характерні для російської мови. <...> Замість російських пасивних особових дієслівних форм теперішнього часу з постфіксом *-ся* в українській мові використовують дієслівні форми активного стану, пор.: рос. *Мягкий знак пишется после мягких согласных в конце слова* – укр. *М'який знак пишемо після м'яких приголосних у кінці слова*” [3, с. 9]. Таких самих поглядів дотримується К. Г. Городенська, яка вважає, що з українських пасивних конструкцій треба вилучити ті, “до складу яких входять дієслова недоконаного виду з постфіксом *-ся*, котрий традиційно вважали типовим засобом творення пасивних форм до перехідних дієслів недоконаного виду. Це зумовлено тим, що в синтаксичній системі української

М. Д. ГІНЗБУРГ, 2017

мови згадані пасивні конструкції, на противагу іншим слов'янським мовам¹, опинилися на крайній периферії” [5, с. 243].

Проте й сьогодні значна кількість розробників НД “відчувають труднощі в розрізненні мовних засобів, властивих кожній з мов. Нездатність відрізнити українські конструкції від російських пояснюється психофізіологічними особливостями двомовних людей, які звикли до своєї першої мови й мимохіть переносять її риси в другу” [19, с. 3]. Це стосується навіть до українців, що виростили в питомому українськомовному середовищі й відчувають неприродність пасивних конструкцій із ся-дієсловами у буденному мовленні, проте вживають їх у фаховому. Наочним прикладом цього може бути класичний підручник Б. М. Кулика [14, с. 264], де автор чітко зазначає неприродність речень *Нимидорою поливалася розсада на грядках* та *Матір'ю варився куліш*, хоч, як це не дивно, речення *Тематика наукової роботи членів кафедри затверджується Вченою радою університету* на цій самій сторінці не викликає заперечення в автора.

Отже, вельми актуально сформулювати чіткі правила вживання ся-дієслів у НД, а для цього потрібна системна й однозначно зрозуміла термінологія.

Мета цієї статті – ґрунтуючись на працях провідних мовознавців, запропонувати несуперечливі терміни та дефініції основних понять, потрібні для викладання зазначених правил, і чіткі критерії, що дали б змогу однозначно відрізнити природні українські конструкції від неприродних.

1. Термін для позначання дієслів з афіксом *-ся*. Дієслово з афіксом *-ся* в багатьох авторитетних виданнях, наприклад в енциклопедії “Українська мова” (2004), позначено терміном *зворотні дієслова* [29, с. 201]. На нашу думку, тут лексичне значення терміна не відповідає позначуваному ним поняттю. Бо дієслова з афіксом *-ся* – це поняття морфологічне і словотвірне, а зворотність – це поняття семантичне, яке відбиває спрямованість процесу. Ця невідповідність спричинює термінологічну плутанину, коли в одних авторитетних джерелах, наприклад, в енциклопедії “Українська мова” (2004) [29, с. 201], усі дієслова з афіксом *-ся* названо зворотними, а в інших, виданих практично одночасно, наприклад, у підручниках “Сучасна українська літературна мова” (2002) [27, с. 372] та “Українська мова” (2003) [31, с. 375], закликають відрізнити зворотні дієслова від форм пасивного стану. У довіднику “Сучасна українська мова” (1996) [28, с. 95] зворотні дієслова визначено як “лексико-граматичний розряд неперехідних дієслів, в яких пасивне значення (??? – М. Г.) формується постфіксом *-ся*: *одягатися, будуватися, сміятися*”, а разом з тим зазначено, що “не належать до зворотних дієслів форми пасивного стану типу: *Питання розглядається міністерством*”.

На потребі обрати термін, який охоплював би всі дієслова з афіксом *-ся*, незалежно від їхнього значення, наголошує Р. П. Михайлик [18, с. 2] і зазначає, що “в українській граматичній традиції поряд з терміном ‘зворотні дієслова’ часто вживаються назви ‘дієслова з часткою *-ся*’, ‘дієслова з афіксом *-ся*’, ‘дієслова з постфіксом *-ся*’, ‘дієслова на *-ся*’”. Дослідниця обрала “термін ‘дієслова на *-ся*’, тому що”, на її думку, “він найпрозоріший, найточніший, а головне – об’єднує всі дієслова, до складу яких входить афікс

¹ Подане в [22, табл. 1] порівняння засобів різних слов'янських мов показує, що в деяких західнослов'янських мовах (наприклад, польській) ситуація щодо пасивних конструкцій аналогічна до української

-ся” [18, с. 2]. Проте, на нашу думку, замість терміносполуки дієслова на *-ся* доцільніше вжити однослівного терміна *ся-дієслова*, як це зроблено в статті І. В. Козленко [13].

2. Плутанина з уживанням термінів *процес* і *дія*. Ці терміни дуже важливі для формулювання правил. Проте їх уживають у різних значеннях. *Процес* – це загальнонаукова категорія (англ. *general scientific category*, рос. *общенаучная категория*), яка позначає змінювання // змінення будь-якої системи або послідовне змінювання її станів [16, с. 244]. Як відомо, загальнонаукові категорії конкретизуються, прив’язуючись до предмета досліджування окремих наукових дисциплін, і стають спеціальнонауковими категоріями (англ. *special scientific category*, рос. *частнонаучная категория*). Зокрема у мовознавстві *процес* розглядають як семантичну категорію, що є категорійним значенням дієслова як частини мови, абстрагованим від конкретних лексичних значень окремих дієслів [5, с. 12]. На нашу думку, саме в цьому значенні доцільно вживати терміна *процес*.

Окрім цього родового значення, терміна *процес* уживають у вузькому (видовому) значенні, наприклад, у терміносполуці *предикат процесу*, позначаючи нею предикати, яким “властива ознака динамічності”, проте “на протизагау предикатам дії предикати процесу вказують на динамічну ситуацію, що не передбачає активного виконавця дії, а стосується суб’єкта процесів, які ним не породжуються й активно та безпосередньо не стимулюються” [4, с. 96].

У словнику [17, с. 242], зазначено, що *процес* (фр. *procès*, нім. *Vorgang*, англ. *process*, італ. *processo*, рос. *процесс*) – це “термін, отриманий з лат. *processus* ‘який проходить’ для позначання загального поняття, до якого зводяться різні поняття, подані дієсловом: поняття дії (*frapper* ‘бити’, ‘стукати’), становлення (*croître* ‘рости’), стану (*demeurer* ‘проживати’)”. Отже, пропонуємо називати ці предикати – *предикатами становлення*. Цей термін задовольняє вимозі відповідності лексичного значення терміна позначуваному поняттю, бо *становлення* – виникання, творення чого-небудь у сукупності характерних ознак і форм; формування когось, чогось у процесі розвитку [2, с. 1384].

Аналогічно, терміном *дія* треба позначати різновид *процесу*, що його породжує й безпосередньо стимулює суб’єкт. І не вживати цього терміна в інших значеннях, зокрема як категорійне значення дієслова.

3. Відмінність між семантичними і граматичними поняттями. У традиційних граматиках, наприклад [31, с. 373–374; 28, с. 113–114], ґрунтуючись на морфологічному критерії прямого додатка, поділяють усі дієслова на дві групи (перехідні і неперехідні) та визначають другі як такі, що передають “стан або дію, яка не спрямована на якийсь предмет” [31, с. 374]. Така класифікація непослідовна і не дає змоги термінологічно розділяти перехідність процесу як семантичне поняття від перехідності дієслова як морфологічної категорії. У [5, с. 247–248] запропоновано покласифікувати дієслова на три групи: прямо-перехідні, непрямо-перехідні та неперехідні, що краще відбиває відмінність граматичних понять від семантичних.

Так усі процеси позамовної дійсності поділяємо на дві групи. *Перехідний процес* (англ. *transitive process*, рос. *переходный процесс*) – процес, спрямований і який поширюється на об’єкт, що не є суб’єктом. А *неперехідний процес* (англ. *intransitive process*, рос. *непереходный процесс*) – це процес, не спрямований і який не поширюється на жоден об’єкт, що не є суб’єктом.

Оскільки граматики відбиває позамовну дійсність з огляду на свої норми, то класифікація дієслів за перехідністю складніша, ніж класифікація процесів, і ґрунтується на суто формально-морфологічному критерії, пов'язаному з додатком, якого вимагає чи не вимагає дієслово у певному значенні. Отже, *перехідне дієслово* (англ. *transitive verb*, рос. *переходный глагол* [1, с. 104]) – це дієслово, що має повноцінне, завершене значення тільки в поєднанні з додатком, який уточнює значення дієслова, повністю розкриває його зміст, конкретизує його. Наприклад: *складати – складати механізм і складати іспит; розв'язати – розв'язати вузол і розв'язати задачу, піклуватися – піклуватися про успіх і піклуватися про дітей*. Залежно від граматичної форми додатка перехідні дієслова поділяють на прямо-перехідні та непрямо-перехідні. *Прямо-перехідне дієслово* (англ. *transitive verb proper*, рос. *собственно-переходный глагол* [1, с. 105; 21, с. 203], *прямо-переходный глагол* [21, с. 203]) – перехідне дієслово, що вимагає прямого додатка, наприклад: *будувати (що?) дім, отримати (що?) результат, читати (що?) газету*. *Непрямо-перехідне дієслово* (син. *посередньо-перехідне дієслово* [15, с. 323], англ. *indirect-transitive verb*, рос. *косвенно-переходный глагол* [1, с. 103]) – це перехідне дієслово, що вимагає непрямого додатка: *досягати (чого?) мети, сміятися (з кого / чого?) з друга, посміхатися (до кого?) до колеги, дякувати (кому?) працівникам, спиратися (на що?) на досвід, турбуватися (про що?) про результат, дивитися (на що?) на картину, керувати (чим?) відділом, керуватись (чим?) настановою*. *Неперехідне дієслово* (англ. *intransitive verb*, рос. *непереходный глагол* [1, с. 103]) – це дієслово, для розкриття значення якого взагалі не потрібен додаток: *іти, бігти, рости, ходити, обідати, одягатися*. Тому при неперехідних дієсловах не може бути ані прямого, ані непрямого додатка [9, с. 183–186].

Зауважимо, що семантичне та граматичне розуміння перехідності не завжди збігаються. Так, дієслова *любити, кохати, ненавидіти* керують прямим додатком: *Діти любили (кого/що?) вчительку; Дівчина кохає (кого/що?) хлопця; Боєць ненавидів (кого/що?) ворога*. Тобто з погляду граматики це прямо-перехідні дієслова, тоді як з погляду семантики вони називають не дії, а стани, що виникають під впливом чинників, зовнішніх стосовно суб'єкта стану [4, с. 98, 101]. Отже, тут ідеться не про процес, який переходить із суб'єкта на об'єкт, а про неперехідний процес, зосереджений у сфері суб'єкта. Додатки у цих прикладах називають не об'єкти, а спричинювачі або спонукачі стану.

Відповідно треба термінологічно відрізнити семантичні поняття “суб'єкт” і “об'єкт” від граматичних – “підмета” і “дodatка”. Часто-густо така плутанина виникає під впливом англійської мови, де термінами *subject* і *object* у граматиці позначають “підмет” і “дodatок”, а в логіці та семантиці – “суб'єкт” й “об'єкт”.

Українська мова має можливість на рівні однослівних термінів розрізнити ці поняття і не потребує двослівних термінів на кшталт *логічний (семантичний) суб'єкт* і *граматичний суб'єкт, логічний (семантичний) об'єкт* і *граматичний об'єкт*, що є кальками англійських термінів *logical subject* і *grammatical subject, logical object* і *grammatical object*.

Залежно від активності / пасивності розрізняють діяча (активного суб'єкта) та пасивного суб'єкта. *Діяч (активний суб'єкт, рос. действователь, деятель, производитель действия)* – активний, зазвичай наділений волею та свідомістю учасник ситуації, що витрачає власну енергію в процесі діяльності [1, с. 31; 11,

с. 8, 23]. Діяча-істоту зазвичай позначають терміном *агенс* (англ. *actor, agent*, рос. *агенс, агент* [1, с. 31]), а діяча-неістоту – терміном *елементив* [24, с. 13, 150].

Пасивний суб'єкт – це суб'єкт, який не виявляє активності. Пасивним суб'єктом є суб'єкт у предикатах становлення чи предикатах стану. Навіть коли в предикатах становлення суб'єктом є істота, вона не є діячем, а процес становлення відбувається за законами природи, які не залежать від суб'єкта. Так само у предикатах стану особа-суб'єкт є не діячем, а суб'єктом стану, перебування у якому ніяк не пов'язане з її активністю.

Поняттю “агенс” протиставлено поняття “пацієнс”. *Пацієнс* (англ. *patient*, рос. *пацієнс*, від лат. *patiens* – “той, хто терпить, страждає”) – це пасивний учасник ситуації, що зазнає змін від неконтрольованих ним зовнішніх впливів [11, с. 256; 24, с. 539–540]. Ключовим у цій дефініції є наявність зовнішнього впливу, тобто перехідного процесу. Тому, на нашу думку, помилковим є широке тлумачення *пацієнса* як будь-якого пасивного учасника неперехідного процесу. Наприклад, не можна погодитися з Т. В. Жеребило [11, с. 256], що в реченнях *малюк спить* та *капельюх злетів* іменники *малюк* і *капельюх* є пацієнсами, бо такий підхід не дає змоги відрізнити *пацієнса* від *суб'єкта*. На нашу думку, *малюк* дійсно є пасивним учасником ситуації, але не пацієнсом, а суб'єктом стану. Тоді як *капельюх*, за такого погляду на ситуацію, є суб'єктом дії, тобто *елементивом*. Щоб вони стали *пацієнсами*, треба подати процес як перехідний, наприклад: *мати заколисала малюка, вітер збив капельюха*.

4. Основні семантичні розряди українських *ся-дієслів*. Аналізуючи тексти, можна виділити чотири основні значення, у яких уживають *ся-дієслів* (рис. 1). Оскільки більшість *ся-дієслів* багатозначні, то, щоб сформулювати правила їхнього слововживання, розглядатимемо окремі лексико-семантичні варіанти (ЛСВ), під якими розуміємо *ся-дієслово* в одному з його лексичних значень, тобто єдність мовної форми та певного лексичного значення. При цьому зазначимо, що різні ЛСВ того самого *ся-дієслова* зазвичай належать до різних семантичних розрядів.

Первинним й основним значенням для *ся-дієслів* є зворотне значення (англ. *reflexive meaning*, рос. *возвратное значение*), що в широкому розумінні є значенням неперехідного процесу, суб'єкт якого водночас є об'єктом. Це значення поєднує різні відтінки зворотності – від конкретних процесів, зосереджених, замкнених на суб'єктові, до дуже широкої загальної співвіднесеності із суб'єктом [9, с. 183; 20], зокрема його постійних і характерних неперехідних процесових здатностей (властивостей). Речення із *ся-дієсловами* у зворотному значенні (далі – зворотні конструкції) завжди підметові (рис. 1).

На рис. 1 виділено дев'ять різновидів зворотного значення, для яких запропоновано системні² українські терміни, побудовані за такою моделлю, яка, з одного боку, унаочнює через родову ознаку зв'язок позначених ними понять з родовим поняттям “зворотне значення”, а з другого боку, явно показує через видові ознаки відмінність кожного видового поняття від інших співвідпорядкованих. Як випливає з табл. 1, п'ять з цих термінів є загальноновизнаними, один

² Системними вважаємо терміни, які самою своєю формою відображають зв'язки між позначеним поняттям та іншими поняттями в межах певної класифікації, тобто якщо: у різних термінах тими самими терміноелементами передають ті самі ознаки; а поняття одного класифікаційного рівня позначають термінами, побудованими за однією моделлю.

обрано з наявних в літературі варіантів, а три запропоновано саме з огляду на вимогу системності.

Зворотне значення ся-дієслів у підметових реченнях відповідає нормам української мови [26, с. 26–28], тому ся-дієслів у цьому значенні можна широко вживати у фахових текстах.

Рис. 1. Основні значення ся-дієслів³.

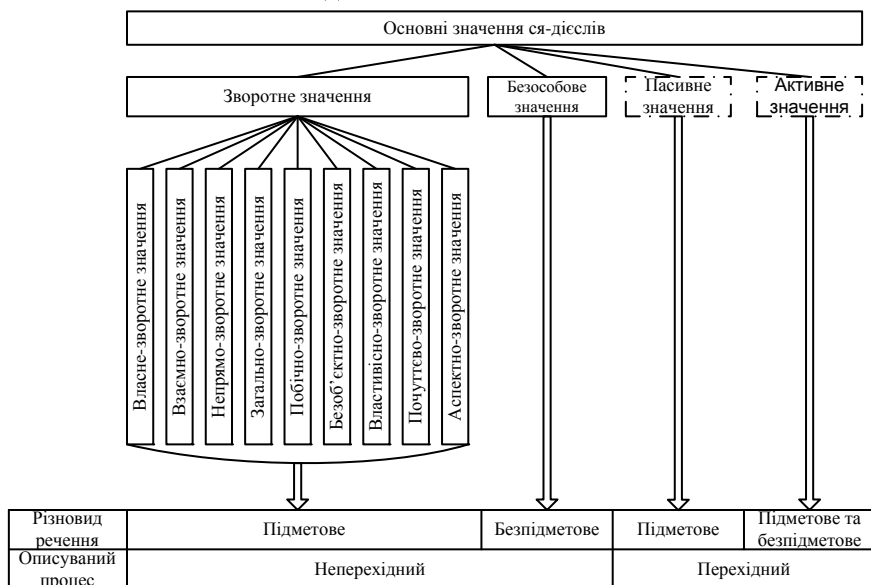

Табл. 1. Термінологія на позначання різновидів зворотного значення

Запропонований термінологічний прикметник	Альтернативні українські термінологічні прикметники	Англійські та російські відповідники
<i>власне-зворотний</i> [29, с. 201; 28, с. 95; 27, с. 372; 14, с. 174; 12, с. 332; 18, с. 10]	–	<i>reflexive-transitive, возвратно-переходный</i> [1, с. 82], <i>собственно-возвратный</i> [23, с. 617; 10, с. 416]
<i>взаємно-зворотний</i> [29, с. 201; 28, с. 95; 27, с. 373; 14, с. 174; 12, с. 332; 18, с. 10; 9, с. 188]	–	<i>reciprocal-reflexive, взаємно-возвратный</i> [1, с. 74; 23, с. 617; 10, с. 416]
<i>непрямо-зворотний</i> [29, с. 201; 28, с. 95; 27, с. 372; 12, с. 332]	–	<i>indirect-reflexive, косвенно-возвратный</i> [1, с. 153; 23, с. 618; 10, с. 418]
<i>загально-зворотний</i> [29, с. 201; 28, с. 95; 27, с. 372–373; 12, с. 332; 18, с. 11]	–	<i>general-reflexive, общевозвратный</i> [1, с. 153; 23, с. 618; 10, с. 417]

³ На рис. 1 штрих-пунктиром подано значення, що не відповідають нормам української літературної мови.

Запропонований термінологічний прикметник	Альтернативні українські термінологічні прикметники	Англійські та російські відповідники
<i>побічно-зворотний</i> ⁴ [27, с. 372]	–	<i>побочно-возвратный</i> [23, с. 618]
<i>безоб'єктно-зворотний</i> [29, с. 201; 28, с. 95; 18, с. 12; 9, с. 188]	<i>активно-безоб'єктний</i> [14, с. 174; 12, с. 333], <i>потенційно-активний</i> [27, с. 373]	<i>reflexive-intransitive, возвратно-непереходный</i> [1, с. 81-82], <i>активно-безобъектный</i> [23, с. 618; 10, с. 419], <i>безобъектно-возвратный</i> [21, с. 77]
<i>властивісно-зворотний</i>	<i>пасивно-безоб'єктний</i> [14, с. 174], <i>п а с и в н о - я к і с н и й</i> [12, с. 333], <i>якісно-характеризуючий</i> [27, с. 373]	<i>passive-qualitative</i> [1, с. 314], <i>характеризующе-качественный</i> [23, с. 618], <i>потенциально-качественный</i> [23, с. 609–610], <i>пассивно-качественный</i> ⁵ [1, с. 314; 10, с. 419]
<i>почуттєво-зворотний</i>	<i>зворотньо-пасивний</i> [12, с. 333]; <i>пасивно-зворотні</i> [9, с. 188]	<i>reflexive-passive, возвратно-пассивный</i> [1, с. 82; 10, с. 419]
<i>аспектно-зворотний</i>	<i>подовжено-підсилювальний</i> [14, с. 174] <i>внутрішньо-видові відтінки</i> [30, с. 314]	<i>intensive-reflexive, усилительно-возвратный</i> [1, с. 105; 10, с. 421]

Так само природним для української мови є вживання *ся*-дієслів у безособовому значенні (англ. *impersonal meaning*, рос. *безличное значение* [1, с. 64]), що передає певний стан як самодостатній, безвідносний до будь-якого діяча. З огляду на це підмета, який би називав діяча, у реченнях із *ся*-дієсловами в цьому значенні (далі – безособові конструкції) немає і не може бути [31, с. 506], тому вони безпідметові (рис. 1). Зазвичай безособове значення *ся*-дієслів передає стан природи (*розвиднитися, випогодитися*) або фізичний (психічний) стан істоти (*дихатися, писатися*), який не постає як наслідок її свідомої волі, свідомо спрямованого бажання [30, с. 91]. Суб'єкт стану може бути не названий (нульовий суб'єкт) або при дієсловах, що стосуються до істоти, поданий

⁴ Побічно-зворотне значення передає процес як контакт або зіткнення з предметом, причому цей предмет своєю наявністю нібито стимулює, породжує сам процес, робить його можливим: *триматися за перила, братися // узятися за ручку дверей, чіплятися // уцепитися за руку, стукатися // стукнутися об мур, спіткатися // спіткнутися об поріжок*. Уважаємо, що це окреме значення, а не різновид власне-зворотного, як це подано в [27, с. 373].

⁵ Ці три російські терміни відбивають різні ознаки того самого мовного явища [6, с. 19–20]. Термін *характеризующе-качественный* акцентує на тому, що процес, названий таким *ся*-дієсловом, характеризує властивість неістоти, яка є підметом. Термін *потенциально-качественный* наголошує на тому, що присудок недоконаного виду теперішнього часу передає необмежену кратність процесу з відтінком потенційності, а для підмета-неістоти цю потенційну можливість вияву процесу (завжди або за певних умов) сприймають як властивість, що характеризує зазначену неістоту. Термін *пассивно-качественный* увиразнює властивість предмета, що виявляється внаслідок зовнішнього впливу.

непрямим додатком у давальному відмінку (непрямий суб'єкт), а присудок має форму третьої особи однини теперішнього чи майбутнього часу або форму середнього роду однини минулого часу (*мені добре живеться, не працюватиметься, не спалося, не йлося, не дрімалося*) [29, с. 45; 9, с. 189, 208].

Отже, українська мова природно вживає ся-дієслів там, де мовець розглядає процес як неперехідний, тобто такий, що не має об'єкта взагалі або об'єкта, відокремленого від суб'єкта. Тому неперехідність / перехідність процесів і є тим критерієм, що дає змогу відрізнити питомі, властиві українській мові зворотні та безособові значення від невластивих, накиннутих. Конкретні приклади конструкції із ся-дієсловами, що ілюструють запропоновану на рис. 1 класифікацію, наведено в [7-8].

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – 2-е изд. стереотип. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 608 с. – Режим доступа : http://www.classes.ru/grammar/174.Akhmanova/source/worddocuments/_51.htm.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
3. Вихованець І. Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови // Українська мова. – 2012. – № 2. – С. 3–10.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Відп. ред. К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
5. Вихованець І, Городенська К. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
6. Гаврилова В. ІІ. Аспектуальная и залоговая характеристика сказуемых медиальных конструкций // Типология вида / аспекта: проблемы, поиски, решения: Сб. науч. ст. / Отв. ред. Е. Я. Титаренко. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2014. – С. 17–30. – Режим доступа : http://www1.nas.gov.ua/institutes/iium/Structure/Departments/Department5/soc_staff/Documents/tipologija-vida-aspekta.pdf.
7. Гінзбург М. Д. Класифікація значень ся-дієслів в українських текстах / М. Д. Гінзбург // Стиль і текст, 2015. – Вип. 16. – С. 34–48.
8. Гінзбург М. Д. Правила вживання ся-дієслів у фахових українських текстах / Михайло Гінзбург // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – Львів : Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2016. – № 842. – С. 3–17. – Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk842/TK_wisnyk842_1_ginzburg.htm
9. Горпинич В. О. Морфологія української мови: Підручник. – К. : ВЦ “Академія”, 2004. – 336 с.
10. Грамматика русского языка / В. В. Виноградов, Е. С. Истрина, С. Г. Бархударов. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – Т. 1: Фонетика и морфология. – 720 с.
11. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов. – Изд. 5-е, испр. и доп. – На-зрань : ООО “Пилигрим”, 2010. – 486 с.
12. Жовторбюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: Частина І. – К. : Вища школа, 1972. – 404 с.
13. Козленко І. Інфінітив і стан // Українське мовознавство : міжвідом. наук. зб. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2011. – Вип. 41. – С. 55–67.
14. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – К. : Радянська школа, 1948. – 332 с.
15. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л. А. Булаховського. – К. : Радянська школа, 1951. – Т. І. – 520 с.
16. Лебедев С. А. Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории). – М. : Академический Проект, 2008. – 692 с.
17. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 436 с.

18. Михайлик Р. П. Семантико-граматична структура дієслів на -ся в сучасній українській мові : Автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01 / НАН України. Інститут української мови. – К., 1995. – 16 с.
19. Непийвода Н. Ф. Помічник кожному на щодень // Українська ділова і фахова мова: Практ. пос. на щодень / Укл. : М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська; за ред. М. Д. Гінзбурга. – К. : “Фірма “ІНКОС”, Центр навч. літ-ри, 2007. – С. 3–4.
20. Олешик Л. Структурні особливості та прагматично-функціональні параметри рефлексивного показника в українській, англійській та іспанській мовах // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – Вип. 16. – С. 239–249. – Режим доступу : http://lingua.lnu.edu.ua/Visnyk/visnyk/Visnyk_16/articles/Oleshyk.pdf.
21. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1985. – 399 с.
22. Русанівський В. М. Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасних слов'янських літературних мовах: Доповіді рад. делегації на VI Міжнар. з'їзді славистів (Прага, серпень 1968 р.). – К. : Наукова думка, 1968. – 37 с.
23. Русская грамматика / Н. Ю. Шведова (гл. ред.). – М. : Наука, 1980. – Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – 784 с.
24. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
25. Сербенська О. Сучасна українська термінографія і проблеми екології мови // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2002. – № 453. – С. 17–20.
26. Смеречинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою. Харків, 1932: Фотопередрук з післясловом О. Горбача. – Мюнхен : Український вільний університет, 1990. – 263 с. – Режим доступу : <http://diasporiana.org.ua/movoznavstvo/1624-smerechinskiy-s-narisi-z-ukrayinskoji-sintaksi/>.
27. Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та інші; за ред. А. П. Грищенка. – Вид. 3-є, доповнене. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
28. Сучасна українська мова: Довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко; за ред. О. Д. Пономаріва. – К. : Либідь, 1996. – 320 с.
29. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та інші. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
30. Шевельов (Шерех) Ю. Нарис сучасної української літературної мови. – Мюнхен, 1951. – 404 с. – Режим доступу : http://movahistory.org.ua/wiki/Шевельов_Ю._Праці_наявні_в_інтернеті.
31. Ючук І. П. Українська мова. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.

M. D. Ginzburg

TERMINOLOGICAL PROBLEMS OF SIA-VERBS USAGE IN UKRAINIAN SPECIAL TEXTS

The terms and definitions of basic concepts, needed for the rules formulation of sia-verbs usage, are analyzed, and the clear criterion that allows to distinguish the natural Ukrainian reverse and impersonal constructions with sia-verbs from not characteristic one.

Key words: process, action, sia-verb, transitivity/untransitivity, reversibility, impersonality, logical subject, logical object.